

Вивчення поетичної творчості Оксани Забужко у вищій школі

АНОТАЦІЯ

У статті пропонується підхід до вивчення поетичної творчості Оксани Забужко у вищій школі, визначаються зміст, методи, організаційні форми аудиторної роботи над темою, а також особливості засобів та контролю засвоєння теми в контексті цілісного вивчення дисципліни.

Ключові слова: методика викладання літератури, сучасна українська література, поетична творчість, екзистенціалізм, екзистенційні мотиви.

SUMMARY

Lavrynovych Lilya. The study of the poetic texts by Oksana Zabuzhko in the high school.

In the article it is the way to the study of the poetic texts by Oksana Zabuzhko in the high school proposed. The author tries to define the content, methods, organization forms of the classes on the themes and the particularities of the control of the understanding of the theme in the context of study.

Key words: methodic of the study of literature, Ukrainian modern literature, poetic texts, existentialism, existential motives.

Постановка проблеми. Курс «Сучасна українська література», який розрахований на студентів спеціальності «Переклад», призначений для ознайомлення майбутніх фахівців з сучасним літературним процесом в Україні. Одна з найяскравіших постатей цього процесу – Оксана Забужко. Творчість письменниці посідає вагомe місце серед тем навчального курсу, проте нам не відомі *дослідження* методичного характеру, присвячені проблемі викладання її доробку у ВНЗ.

Мета статті – запропонувати підхід до вивчення поетичної творчості О. Забужко у вищій школі, визначити зміст, методи, організаційні форми аудиторної роботи, а також особливості засобів та контролю засвоєння теми.

Виклад основного матеріалу. Літературна творчість Оксани Забужко включає в себе ряд прозаїчних творів: повість «Інопланетянка» (1992), роман «Польові дослідження з українського сексу» (1996), повість «Казка про калинову сопілку» (2000), книгу прози «Сестро, сестро» (повісті й оповідання, 2003); публіцистичні та філософсько-літературознавчі праці: «Дві культури»

(1990), «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період» (1992), «Шевченків міф України» (1997), «Хроніки від Фортінбраса» (1999), «Let my people go. 15 текстів про українську революцію» (2005), «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2007), «Музей Покинутих Секретів» (2009). Проте, попри очевидну цінність прозової творчості письменниці (вихід кожної її прозової книги є вагомою подією у культурному просторі України, відкриває нові грані в осмисленні ключових проблем українського сьогодення), вважаємо за необхідне вводити в тематичний план навчальної дисципліни також і поетичну творчість письменниці, оскільки це допоможе скласти більш системне уявлення не лише про ідейно-художні особливості її доробку, а й про сучасний український літературний процес загалом (у тому числі у світовому контексті).

Оксана Забужко є автором поетичних збірок «Травневий іній» (1985), «Диригент останньої свічки» (1990), «Автостоп» (1994), «Kingdom of Fallen Statues» (1996), «Новий закон Архімеда. Вибрані вірші 1980–1998» (2000) та «Друга спроба: Вибране» (2005). Саме останнє в часі видання – збірка вибраного – може стати основним джерелом для ознайомлення студентів з поетичною творчістю О. Забужко (інші видання стали раритетними і пересічному читачеві сьогодні майже недоступні).

Отже, опрацьовуючи збірку поезій, викладач, на нашу думку, має зосередити увагу на наступному. Основний естетико-світоглядний контекст, у межах якого варто інтерпретувати поетичну творчість О. Забужко, – екзистенційна проблематика.

Екзистенціалізм – течія в літературі, що сформувалася в Європі у 30 – 40-і рр. ХХ ст. Філософське підґрунтя екзистенціалізму – праці С. К'єркегора, М. Гайдеггера, К. Ясперса, Г. Марселя, А. Камю, Ж.-П. Сартра та ін. Основним положенням екзистенціалізму є постулат про «екзистенцію» (існування), яка передує «есенції» (сутності). У художніх творах екзистенціалісти прагнуть збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя. Визначальні риси екзистенціалізму [див.: 1] визначаються рядом таких

світоглядних настанов та авторських інтенцій у тексті: на перше місце висуваються категорії абсурдності буття страху, відчаю, самотності, страждання, смерті; особистість має протидіяти суспільству, державі, середовищу, ворожому «іншому», адже всі вони нав'язують їй свою волю, мораль, свої інтереси й ідеали; поняття відчуженості й абсурдності є взаємопов'язаними та взаємозумовленими в літературних творах екзистенціалістів; вищу життєву цінність екзистенціалісти вбачають у свободі особистості; існування людини тлумачиться як драма свободи; найчастіше в художніх творах застосовується прийом розповіді від першої особи.

Усе перелічене так чи інакше виявляє себе у поетичній творчості О. Забужко. Щоб проілюструвати цю тезу, викладач має апелювати до ідейно-художнього аналізу поезій збірки, зосереджуючи увагу на найбільш показових. До таких можна віднести, зокрема, поезії «Мистецтво грати в шахи», «Вступ до естетики пози (Чернетка трактату)», «Настройка оркестру», «Задзеркалля: пані Мержинська», «... І солод слів, і холод сліз...» та ін.

Ключові мотиви, які оприявнюють названі та інші поетичні твори Оксани Забужко, можна окреслити в річищі тематико-проблемного кола її зацікавлень як філософа, публіциста, письменника. Досить влучно це коло визначив московський критик Андрій Окара: «Усі книжки та статті цієї Авторки так чи інакше, прямо чи опосередковано – про українську ідею та українську національну ідентичність» [3, 15]. Загалом погоджуючись з цією думкою, додамо, що ідея національної ідентичності тісно переплітається у творчості Забужко мотивом жіночої ідентичності та ідентичності особистості загалом.

Екзистенційне буття людини та буття нації як екзистенційна проблема – основні питання, артикульовані у збірці. Аналізуючи ці особливості поезій Забужко, варто групувати поезії за ідейно-тематичним принципом. Методи і прийоми, які доречно при цьому використовувати, – лекційний виклад з елементами коментованого читання та проблемно-діалогічного спілкування.

Ведучи мову про відбиту в поетичній збірці ідею національної ідентичності, не можна оминати увагою поезію «Мистецтво грати в шахи»

[2, 128 – 129], в якій зображено алегоричний образ гри в шахи, що проектується на лейтмотив сенсу і безсенсовості історії українства. Основний образ поезії – нація як гравець у шахи, що б'ється сам із собою, причому *«поганий»* гравець, бо його *«не навчено програвати»*; гравець, який послуговується лише пішаками, що їх нема надії *«провести в ферзі»*. Він грає *«на два фронти, / за білих і чорних, / самим проти себе»*. Це, за словами О. Забужко, – *«парадигма української історії»*. *«Фронт»* самих проти себе, на думку авторки, – один із виявів української ментальності, національний комплекс, який вимагає розв'язання.

Ще один вияв ментальності українства означений в поезії *«Вступ до естетики пози (Чернетка трактату)»* [2, 141 – 144]. Поезія побудована у формі незавершеного п'ятичастинного ліричного трактату (*«далі, схоже, хтось аркуш вирвав: уривається запис»* – авторка вступає з читачем у гру), проте ця незавершеність закономірна: її можна тлумачити як надмірний вияв емоцій ліричної героїні, що впадає в німоту від безсилля змінити зображену в *«трактаті»* екзистенційну ситуацію. Тут маємо значно ширший, ніж у попередній поезії, контекст: йдеться не лише про українство, а загалом – про маскування сучасної людини за позою, в яку вона себе ставить з різних причин. Таке життя – *«позування»* – за О. Забужко, є нестерпним в екзистенційному вимірі: *«... коли не думаєш, як виглядаєш збоку, – / То ще б якось вдалося зробити існування терпним»*. Проблема, означена поезією *«Вступ до естетики пози»* (фальш і позірність у спілкуванні, відсутність щирої, відвертої комунікації, маскування) виникає і у прозовому доробку О. Забужко, зокрема в оповіданні *«Я, Мілена»*.

Думка про неможливість віднайти повноцінну комунікацію – *«конвертованим словом»*, вільним, насиченим, сильним, а не млявим, фальшивим, – перегукується в поезії О. Забужко з мотивом нестерпності існування (бо існування письменника – це, насамперед, існування у слові). Цей мотив зустрічається доволі часто, проте для ілюстрації пропонуємо зосередити увагу на поезії *«Дорогою до пекла»* [2, 145 – 146], яку варто повністю зачитати

студентам. Поезія починається гротескним образом тіла у заповненому вщерть автобусі: *«Ти – тіло, втиснуте боком в розпухлу валізку автобуса: / обличчя якраз уміщається в чийсь черевик, од якого нога / дець в протилежнім кутку заповнює звільнену рурку простору...»*. Лірична героїня усвідомлює, що вже не знає, де її розум і почуття, *«чи думки, котрі думаю, є насправді моїми – / чи, може, вини прийшли з-під цієї злямченої перуки, / яку вже дві зупинки (чи два роки, чи два життя) силкують відплунути...»*; і далі: *«я – лиш громадська вбиральня злоби та безсилля»*. Гарячковий пошук вільного простору – в автобусі, як і в житті, – наштовхує ліричну героїню на здогад: *«Знаю, вже знаю, де вихід: / Хочу Голготи, хочу хреста – от де можна / випростать руці-нозі, не боячись зачепити / ані розбійника зліва, ані розбійника справа, / і звести очі д'гори, і згадати власне ім'я»*. Проте мікрофон металевим голосом центуріона повідомляє, що *«найзручніші хрести розібрали ще в минулім столітті»*, а решту *«порозпилювали на дошки»*, бо з них *«виходять нари»*. У цій поезії знаходимо весь спектр екзистенційної проблематики: вона просякнута мотивами дисгармонійності, нестерпності, «тісноти» існування особистості в органічно чужому для неї часопросторі, психологічними станами тривоги, відчуження, бунту проти світу, неможливості вибору, а також сповненим песимізмом екзистенційним мотивом «тривання-до-смерті», бо, як зазначає О. Забужко уже в іншій поезії («Три осінні елегії. Вересень»), *«ціле життя – лиш даремна спроба / Підготуватися до того, що не воскреснем»* [2, 155].

Проте подеколи назагал песимістичні настрої збірки доповнюються оптимістичними нотами. У цьому контексті варто зосередити увагу на поезії «Настройка оркестру» [2, 151 – 152]. Твір умовно можна поділити на кілька частин, перша з яких – імпресіоністське враження від хаотичного потоку звуків, що «добуваються» з музичних інструментів. Є лише передчуття ще невідомої музики. Наступна частина – філософсько-історичного характеру: настройка оркестру породжує думки про історію:

*Какофонія версій! провали! світлоти!
відіграй, переграй, все записане витри –
хто нам ноти підсовує на пюїтри?*

*Хто сказав: це єдино можливі ноти?
Що, як досі тури гуляють степом?
Що, як князь Острозький прийняв латинство?
Що, як Сталін і Гітлер померли в дитинстві,
А Полтавську битву виграв Мазепа?*

Мотив «переписування історії» – один із традиційних художніх прийомів постмодерністської естетики – у цій поезії набуває не формального, а змістового, навіть онтологічного статусу. Це своєрідна спроба моделювання іншого варіанту розвитку подій з метою осмислити втрачені (людством, нацією, конкретною особистістю) можливості. Саме тому образ «настройки оркестру» – це образ ще не реалізованої можливості, відправної часової точки, спроектованої на інший, кращий вимір: *«Це настройка оркестру. Це ще не поразка. / Тобто все іще можна зіграти інакше»*.

Цікавою у сенсі варіацій на тему історії є поезія «Задзеркалля: пані Мержинська». Тут маємо аналогічне моделювання, проте у висліді – протилежний результат: спостерігаємо уявну ситуацію благополучного одруження Лесі Українки із Сергієм Мержинським. Заміжжя призводить до розпаду потужного від природи духу жінки, здатної, як Лесина Міріам, до абсолютної любові та абсолютної ненависті. Перед нами – дрібні турботи та дрібні думки пересічної дружини і матері (*«підгоріла молочна кашка: розрахувати няньку!»*, *«до вечірнього чаю стіл на терасі накрити новим обрусом»* та под.). Ніщо не нагадує ту Лесю-Міріам: *«Міріам. Міріам. Ах ти, Господи. Ні, не згадати»* [2, 172 – 173]. Звідси – фінальний мікрообраз поезії – широко відкриті очі, що дивляться в порожнечу.

При аналізі поетичної збірки О. Забужко «Друга спроба» варто зосередити увагу також на інтимній ліриці. Доречно взяти до розгляду такі тексти, як «Од такої тоски...», «Пробудження», «І двері розчахнулись...», «В розлуці» та ін. Слід зосередити увагу студентів на особливій, «розхристаній» ліричності поетеси, на пластичності словесних образів, на експресивній манері (у зв'язку з цим – приділити увагу аналізу поетичного синтаксису названих поезій) тощо.

Підсумовуючи лекційний виклад, варто виділити основні мотиви поезії О. Забужко в контексті екзистенційної проблематики, відтворити назви найяскравіших поезій та основні художні засоби, які використовує авторка у своєму поетичному арсеналі.

Основні форми контролю засвоєння теми – поточне опитування, контрольна робота та заліковий тест. При поточному опитуванні основну увагу слід звернути на аналіз конкретних поетичних текстів, дотримуючись при цьому орієнтовної схеми аналізу ліричного твору, яка передбачає висвітлення таких питань: відомості про автора, які допоможуть краще зрозуміти специфіку твору; жанр (громадянська, інтимна, релігійна, пейзажна, філософська лірика тощо); провідний мотив; композиція твору; ключові образи (образ ліричного героя, образи-мотиви, образи-деталі тощо); мовні засоби, що сприяють емоційному наснаженню твору (лексика, тропи, фігури, фоніка); особливості віршування. Контрольна робота і заліковий тест повинні відображати як теоретичні, так і практичні аспекти вивчення поетичної творчості О. Забужко.

Висновки. Оксана Забужко – одна з найяскравіших поетес української постсучасності. Її творчість, просякнута важливими екзистенційними проблемами, вводить український літературний текст у світовий контекст, тому особливо важливим є вивчення творчості письменниці студентами спеціальності «Переклад». Запропонований підхід є лише одним із можливих шляхів ознайомлення студентів із поезією О. Забужко, проте очевидно, що цілісний аналіз її творчості неможливий без комплексного підходу, де важливе місце відводиться аналізові прозової частини доробку авторки.

Література

1. Екзистенціалізм // Вікіпедія : Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Екзистенціалізм>
2. Забужко О. Друга спроба : Вибране / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2005. – 320 с.
3. Окара А. Оксанин міф Шевченка: спроба творчої ірпінської рефлексії над історико-філософським трактатом О. С. Забужко «Шевченків міф України», навколо нього та поза ним / Андрій Окара // Література плюс. – 1999. – №1 – 2. – С. 14 – 15.